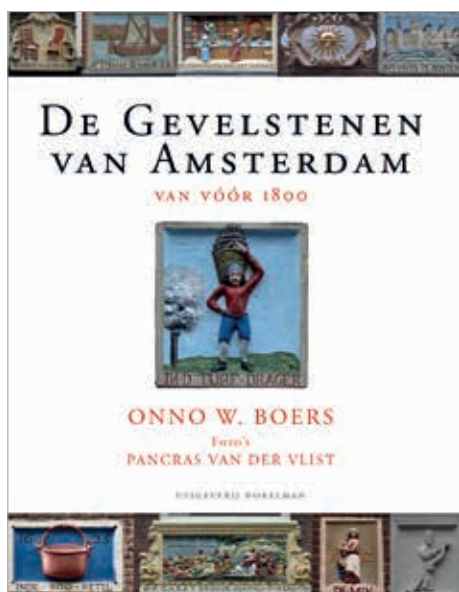

ding en het opschorten van oordelen, en dat Obbe Norbruis zich afvraagt hoe passend Berlages voorstellen voor de herinrichting van het toenmalige Stadhuysplein in Batavia zou zijn geweest. Waren deze terecht maar wat verholten aan het postkoloniale debat refererende opmerkingen niet gemaakt, dan was het boek volledig verstoken gebleven van referenties aan dat debat. En dat is wonderlijk. Niet alleen omdat dat debat luid en duidelijk klinkt, maar vooral omdat een contemporaine publicatie over een reis in een kolonie zich bij uitstek leent voor een postkoloniale analyse. Niet om de auteur aan of af te vallen, maar om te onderzoeken waarin het koloniale venijn in dergelijke publicaties schuilt. En aldus meer inzicht in en helderheid

over de aard en implicaties van dat venijn te krijgen. Zoals Berlages belerende opvattingen over gedrag van kolonialen, waarvan hij vervolgens zelf ook een staaltje ten beste geeft.

Hoewel het boek met veel toewijding en zorg is gemaakt en uitgegeven, leest het vanwege het ontbreken van een kritisch postkoloniaal perspectief als een soort *bluff your way into Mijn Indische reis*. Voor wie dat niet volstaat en de behoefte voelt het origineel te raadplegen en/of meer over de context van dat origineel te lezen, zijn gelukkig voldoende exemplaren van zowel Berlages oorspronkelijke werk als Van Bergeijks boek in omloop.

PAULINE K.M. VAN ROOSMALEN

ONNO W. BOERS

DE GEVELSTENEN VAN AMSTERDAM VAN VÓÓR 1800

Amsterdam (Uitgeverij Nobelman), 2023, 296 pp.,
ills. in kleur, ISBN 9789491737985, € 34,95

Kort na elkaar verschenen twee nieuwe publicaties over de gevelstenen van Amsterdam (2023) en Haarlem (2024). Beide steden kennen een historische vereniging die zich bezighoudt met de inventarisatie, bestudering en restauratie van gevelstenen. Die verenigingen beheren tevens websites met gevelstenen in hun stad, geordend op adres en huisnaam. In 1994 verscheen *De gevelstenen van Amsterdam*, geschreven door Onno Boers (1936–2021). Postuum is dit boek

PETER VAN GRAAFEILAND

WAAR HAARLEM IN DE GEVEL STAAT DRIE EEUWEN HAARLEMSE GEVELSTENEN & HUISNAMEN

Haarlem (Uitgeverij Loutje), 2024, 512 pp.,
ills. in kleur en zwart-wit, ISBN 9789491936487,
€ 39,95

herzien en in 2023 onder de titel *De gevelstenen van Amsterdam van vóór 1800* opnieuw uitgegeven onder redactie van Nick van de Griendt en Dioni ten Busschen. Eveneens in 1994 schreef Peter van Graafeiland samen met Theo Bottelier de *Gevelstenen van Haarlem*, een uitgave van 144 pagina's met overwegend zwart-witillustraties. Van Graafeiland nam als enige auteur het kleurrijke boek *Waar Haarlem in de gevel staat. Drie eeuwen Haarlemse gevelstenen & huis-*

namen voor zijn rekening, drie en een halve keer zo dik als de eerdere uitgave. Welke verschillen zijn er nog meer en welke nieuwe betekenissen worden tegenwoordig toegekend aan gevelstenen? Hoe past dit lokale onderzoek binnen de bredere context van het huizenonderzoek?

Beide nieuwe publicaties beginnen met een historisch-inleidende inleiding, waarbij Van Graafeiland de uit 1682 daterende en in 1830 heruitgegeven *Koddige en ernstige opschriften* door Jeroen Jeroense noemt, het pseudoniem van Hieronymus Sweerts (1629–1696). Afgezien van dichtelijke, Bijbelse verwijzingen diende het soms schunnige en kromme taalgebruik van de opschriften op gevels tot vermaak, wat in de negentiende eeuw nou juist weer de aanleiding was om menig uithangbord te verwijderen. Deze constatering staat in de vierdelige reeks van J. van Lennep en J. ter Gouw: *De Uithangteekens in verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd* (1868–1869). Die reeks, voorzien van tekeningen, borduurt voort op de Engelse publicatie *The History of Signboards* met afbeeldingen van Jacob Larwood, een pseudoniem van de reislustige Nijmegenaar Herman Diederik Johan van Schevichaven (1827–1918). Wat betreft de Amsterdamse geveltekens waren Van Lennep en Ter Gouw echter verre van volledig, reden voor Augustus Pieter Lopez Suasso (1804–1877) om handmatig ruim 1800 gevelstenen, frontonvullingen, snijramen en tekstvermeldingen in die stad te schetsen en beschrijven.

De recente publicaties bevatten allebei een geïllustreerde catalogus. In *De gevelstenen van Amsterdam van vóór 1800* staan na een aantal thematische hoofdstukken, genummerd en alfabetisch op straatnaam, de Amsterdams gevelstenen afgebeeld die zich nog in hun originele context bevinden. Ook individueel afgebeeld en doorgenummerd volgen daarna de ‘gevelsteencollecties’. Soms staat er een adres bij, maar meestal is de herkomst onbekend doordat deze stenen vrijkwamen na de afbraak van huizen. De ontsluiting van dit alles vindt plaats via een thematische index in tien hoofdcategorieën, handig voor wie overeenkomstige onderwerpen wil vergelijken, bijvoorbeeld dieren of gereedschappen.

De Haarlemse studie presenteert de nog aanwezige gevelstenen eveneens in alfabetische volgorde op straatnaam en gaat in veel gevallen uitgebreider in op de voormalige stichters of bewoners. Ook de gebouwde context krijgt in deze uitgave meer aandacht: regelmatig wordt een hele gevel of straatwand getoond. Hierna volgt een hoofdstuk met verdwenen gevelstenen. Ook bevat het Haarlemse boek een hoofdstuk met tweeduizend overgeleverde huisnamen. Het bleek veelal niet mogelijk om daaraan een hedendaags adres met huisnummer te koppelen, soms wel de straatnaam. In tegenstelling tot het Amsterdamse boek ontbreken in het Haarlemse overzicht noten en

een index; wel is er een literatuurlijst opgenomen en wordt een aantal websites vermeld. Het is goed dat in beide publicaties onderscheid wordt gemaakt tussen gevelstenen in situ en losse of verzamelde collecties van stenen. Het plaatsen van een oude gevelsteen in een andere dan de oorspronkelijke gevel kan tot verwarring leiden.

Omdat de gevelsteen of huisnaam fungeerde als label dat kon verwijzen naar het aldaar uitgeoefende bedrijf, levert het bestuderen ervan een belangrijke aanvulling op huizenonderzoek. Gelet op de inhoud van beide publicaties blijkt dat veel gevelstenen het beroep van de koop- of ambachtsman laten zien, soms met een toegevoegd verguld kroontje, een meesterhoed of een meesterproef, zoals het kruiskozijn dat de gilden van de timmerlieden in Amsterdam en Haarlem eisten. Familienamen op gevels kunnen verwijzen naar het beroep of de nering van de huiseigenaar of naar de herkomst van de familie. Gevelstenen en huisnamen konden ook een godvruchtige verwijzing, de naam van een heilige, een toepasselijke spreuk, symbool of abstractie in de vorm van een plant-, dier-, of stadsnaam bevatten. Slechts een klein deel van de werkende burgerij bediende zich van een familiewapen, maar het stond chique om een wapen van de eigen of juist een andere stad, de eigen provincie of het land te gebruiken. Men zocht daarnaast verbinding met een historisch of Bijbels thema, dan wel met een vreemde vorst of exotisch uitgedoste persoon, elementen die het huis en de eigenaar een kenmerkend accent verschaften.

Het Amsterdamse gevelstenenboek bevat een interessant hoofdstuk over de makers van de stenen met namen van de destijds daar actieve steenhouders. Daarbij staan voorbeeldprenten waarnaar de gevelstenen zijn gemaakt. Het boek concentreert zich op de enkelvoudige gevelsteen die – met huisnaam en soms jaartal – in de regel centraal in het stenen fries, direct boven de aanvankelijk houten onderpui is aangebracht. Deze ‘huissteen’ wordt overal in Nederland aan weerszijden veelal geflankeerd door dreigende leeuwenkoppen, die ook op andere plekken in de voor-gevel kunnen zitten. In plaats van de leeuwen kunnen op de hoeken ook engelenhoofdjes of hoofden van een – vaak geïdealiseerde, jeugdige – man (links) en vrouw (rechts) te vinden zijn. Van Graafeiland neemt aan dat het bij dergelijke hoofden op de gevels van de Haarlemse Jansstraat 61–63A en 64 gaat om de portretten van de stichters, daarbij verwijzend naar de publicatie *Gezichten op gevels van huizen 1400–1700* (2022) van ondergetekende. In Haarlem, Amsterdam en elders in Nederland en Europa zijn daarvan voorbeelden te vinden. Uit laatstgenoemde publicatie blijkt dat slechts in enkele gevallen de gelijkenis van een beeldhouwd hoofd vergeleken kan worden met een geschilderd portret. Waar de kopjes klein en weinig

verfijnd zijn uitgevoerd, zal het om de abstracte weergave van de beoogde stichter(s) gaan. In algemene zin hangen het realiteitsgehalte en de mate van verfijning van zo'n hoofd samen met de vaardigheid van de lokale steenhouwer en de toegepaste natuursteensoort. In Amsterdam en Haarlem werkten de gekwalificeerde (stads)stenhouwers zoals Hendrick de Keyser en Lieven de Key en hun gezellen in de zeventiende eeuw meest in zandsteen.

In beide publicaties wordt de toegepaste steensoort helaas zelden benoemd of herkend. Dat is ook lastig, omdat door overschilderen in de loop van de tijd vaak een dik pakket verf op de stenen is aangebracht. Ondanks het goede werk dat beide gevelstenenverenigingen verrichten op het terrein van onderzoek, behoud en herstel, wordt kleurhistorisch onderzoek nog onvoldoende uitgevoerd en als basis genomen voor herstelkeuzes. Meermaals zijn nog aanwezige minieme kleursporen overschilderd met harde, nieuwe kleuren. Het in 1989 door Marjan Buyle gepubliceerde verslag van de restauratie aan de vijftiende-eeuwse portretbusten in Hof Bladelin te Brugge toont een voorbeeldige vertaling van onderzoek in een terughoudende restauratie: de subtiele, oorspronkelijke kleursporen bleven gehandhaafd en er werd niet overheen geschilderd.

Wat het (voortgaande) onderzoek in Amsterdam en Haarlem betreft, kan voor de websites worden aanbevolen de beschikbare gegevens eens anders te rangschikken. In beide publicaties en ook op de websites ontbreekt bijvoorbeeld een cartografisch overzicht. Het zou interessant zijn om de verspreiding van bepaalde beroepsgroepen aan de hand van voorstelling of huisnaam in die steden te situeren. Waar zaten de looiers, smeden en steenhouwers? Dit levert in combinatie met archeologisch en historisch onderzoek wellicht verrassende nieuwe inzichten op. In plaats van een numeriek of alfabetisch straatnamenoverzicht zou ook gekozen kunnen worden voor een chronologische volgorde: wanneer verschijnen de vroegste voorbeelden, wat verandert er aan de vormgeving van de stenen en wanneer komt het gebruik van huisnamen en gevelstenen tot een eind? De gevelstenen bevatten dikwijls ook stilistische elementen, die men (alsnog) zou kunnen vergelijken met andere ornamenten en de opzet van de gevels waar ze – vooral in Amsterdam – apart van worden behandeld. Kortom, de prachtig geïllustreerde overzichten van Amsterdam en Haarlem bieden voldoende aanknopingspunten voor vervolgonderzoek.

DIRK J. DE VRIES